

Лариса УДАЛОВА,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального процесу
Київського національного університету
внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГІПНОЗУ ПРИ ОТРИМАННІ ВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ключові слова: вербальна інформація, допит гіпнолога, гіпнорепродукція, слідчий гіпноз, гіпнолог, гіпносеанс, гіпнологія.

Нова за своїм характером злочинність, способи й засоби посиленої протидії розкриттю та розслідуванню злочинів обумовлюють необхідність пошуку нових засобів і методів для отримання вербальної інформації.

Основним напрямом вирішення цієї проблеми є повноцінне використання досягнень науково-технічного прогресу.

Впливати на розум і поведінку людини можна різними способами. Одні з них передбачають лише специфічну підготовку фахівця (переконавання, навчання, гіпноз), а другі – до того ж і спеціальну апаратуру (наприклад, поліграф).

Наявні випадки, коли в ході розслідування кримінальних справ виникає ситуація, за якої свідки та потерпілі, незважаючи на бажання пригадати важливі для слідства обставини і події за активної допомоги в пригадуванні з боку слідства, все-таки виявляють повну нездатність до репродукції. Причин такому явищу безліч: від неусвідомленого відображення і латентного фіксування інформації до різної природи амнезій щодо подій, які мають доказове значення.

Результатом численних психологічних досліджень у цій галузі став висновок про те, що мозок зберігає значно більше інформації про минуле, ніж людина усвідомлює і може довільно відтворити. На сьогодні психологи стверджують: інформація запам'ятовується

одночасно двома шляхами: на свідомому та підсвідомому рівнях. Отож дані, які надходять до сфери підсвідомості, запам'ятовуються інтуїтивно, несвідомо, і суб'єкт навіть не підозрює про наявність у себе певних знань. При цьому активізація асоціативних зв'язків на свідомому рівні не завжди виявляється дієвим методом.

Крім того, відомі випадки розладів пам'яті, що виникають у результаті різних травм.

Такі розлади часто є результатом злочинного впливу на потерпілого або свідка і проявляються в різних психічних і фізичних травмах. Травм зазнає потерпілий і внаслідок вживання наркотичних, психотропних та інших хімічних речовин (приміром, клофеліну), що пригнічують функцію пам'яті.

На нашу думку, допомогу в «пожвавленні» пам'яті може надати така галузь медицини, як *гіпнологія*. Однак під впливом недовірливого ставлення до гіпнозу його застосування в правоохоронній діяльності на сучасному етапі вважається деякими науковцями неможливим, хоча потенційна можливість існувала досить давно, близько п'ятдесяти років тому.

Практично сторіччя гіпноз широко застосовується в психології та медицині для лікування захворювань, що мають соматичну природу, деяких захворювань внутрішніх органів і навіть органічних уражень головного мозку; для вивчення особистості в різних

вікових періодах; для репродукції перенесених раніше патологічних синдромів неврозу і фізичних хвороб. Численні дослідження в галузі навіювання різних віків дали можливість зробити висновок про те, що при навіюванні в корі головного мозку справді відбувається поживлення колишніх динамічних структур, які належать до відповідного більш раннього періоду життя. При цьому оживляється раніше відбитий реальний індивідуальний досвід особистості, тобто поведінка особи, навички, жести, міміка відповідають навіюваному віку.

Зазначене характерне для проведення допиту, коли сумлінний свідок або потерпілий, з усіх сил намагаючись пригадати певну подію, визнає, що просто не може сконцентруватися, оскільки його переповнюють сторонні думки. Більшою мірою причина цього – обстановка допиту, що є неординарною і сама як така виводить зі стану рівноваги допитуваного, заважає зосередитися. Крім того, міра відповідальності, яку усвідомлює допитуваний, заснована на тому, що його показанням приділяється велика увага – «від нього все залежить» – і часом це вводить допитуваного в стан «ступору», в корі головного мозку переважає гальмування. Гіпноз же розслаблює допитуваного, позбавляє впливу ззовні, і тоді на тлі часткової сенсорної депривації відповідне слово гіпнолога (раппорт) дає змогу задіяти лише потрібні функціональні зв'язки і створює умови управління процесом репродукції. У гіпнотичному стані відбуваються роз'єднання мікроблоків пам'яті та розрив асоціативних зв'язків, а отже, мозок, позбавлений зовнішніх впливів, стає високочутливим до інформаційних стимулів моделюючої системи – запитань гіпнолога, і має зв'язок із зовнішнім середовищем лише за допомогою раппорта з гіпнологом [1, 9].

Користуючись ознаками принципу наукової обґрунтованості методів психологічного дослідження, запропонованими І.М. Сорокотягіним [2, 8], ми можемо зробити висновок про те, що *активізація пам'яті свідків і потерпілих за допомогою гіпнорепродукції є науково обґрунтованим методом, тому що не порушує критеріїв, які висувуються до наукового знання: відповідає сучасному рівню розвитку науки; перевірене практикою; екс-*

периментально апробоване й апробація засвідчила його можливість використання у діяльності органів правосуддя; з його допомогою отримані достовірні результати, що можуть бути перевірені й оцінені. Таким чином, як бачимо, гіпноз – це не «тваринний магнетизм» і не шарлатанство, а науково обґрунтований медичний метод, який широко застосовується понад сто років у медицині, психології і психіатрії, а останнім часом і в криміналістиці як високоєфективний спосіб відтворення подій минулого.

Упродовж ось вже 30-ти років поліцією зарубіжних країн як метод відтворення подій злочину використовується «слідчий гіпноз», що залежно від стадії розслідування може йменуватися «слідчим» або «судовим». Постає закономірне запитання: що це таке і якою мірою його використання відповідає розкриттю злочинів, дотриманню прав людини? «Слідчий гіпноз» – термін, що виник в американській криміналістиці й означає використання гіпнозу для активізації в пам'яті допитуваних осіб забутих ними важливих обставин кримінальних подій.

Серед розвинених країн, де використовується гіпноз у правоохоронній діяльності і для яких характерно суворе дотримання законності та прав людини такі, як: США, Канада, Англія, Австралія, Ізраїль. Гіпнорепродукція застосовується не лише стороною обвинувачення, а й стороною захисту при розгляді як кримінальних, так і цивільних справ. Найбільшого поширення застосування гіпнозу набуло в США (застосовується співробітниками поліції Лос-Анджелеса, Сіетла, Денвера, Х'юстона, Сан-Антоніо, Вашингтона, Нью-Йорка та інших штатів, а на загальнофедеральному рівні – ФБР, Адміністрацією з контролю застосування законів про наркотики, Підрозділом спеціальних розслідувань військово-повітряних сил). Використання гіпнозу набуває особливого значення при розслідуванні справ, пов'язаних із численними людськими жертвами. Спеціальним рішенням управління цивільної авіації США використання гіпнозу рекомендується при розслідуванні обставин авіаційних катастроф [3, 16]. У «Посібнику із застосування слідчого гіпнозу», виданого в США, узагальнюються результати майже

трирічної роботи гіпнотизерів-дiзнавачiв по 350 кримiнальних справах управлiння полiцiї Лос-Анджелеса. Встановлено, що в 79% справ за допомогою гiпнозу отримана додаткова, ранiше невідома iнформацiя, 66% якої були визнанi важливими для розслiдування. При дослiдженнi точностi iнформацiї, отриманої пiд впливом гiпнозу, з'ясувалося, що в 49% випадкiв (зi 195 справ) установити її достовiрностi не вдалося. Однак у 151 справi (51%) iнформацiя виявилася корисною й у 90% випадкiв пiдтверджена iншими надiйними джерелами. З усiєї кiлькостi закiнчених провадженням справ у 65,5% випадках отримана пiд впливом гiпнозу iнформацiя була досить значимою. Що ж до глибини гiпнотичних станiв, викликаних в учасникiв розслiдувань, то гiпнологи вважають: в 33% випадках мав місце глибокий гiпноз, у 39% – середнiй, у 19% – легкий транс, а в 9% – стан не змiнився. Справи, що аналізується, за видами злочинiв розподiлялися таким чином: убивства становили 60%, грабежi – 12%; згвалтування – 13%, крадiжки зi зломом – 4%, iншi – 11% [4, 63–64].

В Україні гiпноз як метод активiзацiї пам'ятi свiдкiв та потерпiлих почали застосовувати лише в 1987–1989 роках.

До розслiдування серiї кримiнальних справ у Днiпропетровськiй, Херсонськiй, Запорiзькiй i Кiровоградськiй областях як фахiвець залучався гiпнолог. Завдяки використанню гiпнозу потерпiлi та свiдкi змогли репродукувати суттєвi деталi кримiнальних подiй, якi багату в чому сприяли розкриттю злочинiв.

Варто також зазначити, що гiпноз – не панацея вiд «забудькуватостi» свiдкiв та потерпiлих i може застосовуватися тiльки в тому випадку, коли вичерпанi всi iншi можливостi для одержання iнформацiї з достовiрних джерел. Данi, отриманi за допомогою гiпнорепродукцiї, споконвiчно носять орієнтуєчий характер i повиннi пiддаватися ретельнiй перевiрцi в ходi подальшого слiдства. Дотримуючись неухильного виконання вимог законностi i дотримання прав людини, допитувана особа має дати добровiльну згоду на проведення гiпнорепродукцiї. Инакше це не тiльки порушує права людини, а й робить неможливим проведення самого

сеансу гiпнозу. Досягнення необхідного трансового стану пов'язане зi щирим бажанням допитуваного, а вiдсутностi його робить процес гiпнотизування складним, внаслiдок чого домогтися необхідного ступеня трансу буває неможливо. Таким чином, добровiльностi i щире бажання допитуваного на проведення з ним гiпнорепродукцiї вказує на те, що цей спосiб одержання достовiрних показань є допустимим i правомiрним, оскiльки завжди залишає право вибору, й останнє слово – за допитуваним. Це переформулюється з висловленням О.Р. Ратiнова щодо того, де закiнчується право i починається примус: межа мiж психiчним насильством i правомiрним впливом визначається наявностю волi вибору тiєї чи iншої позицiї [5, 163]. Як наслiдок з цього положення впливає *вимога про проведення допиту тiльки з психiчно здоровими особами, якi усвiдомлюють свої дiї, керують своїми вчинками i можуть приймати самостiйнi рiшення*. Застосування гiпнозу в сферi психопатологiї стосується окремої галузi психологiї, що має свої законностi. Вони полягають у тому, що психiчнi процеси, зокрема й пам'ять, в особi, якi страждають психiчними захворюваннями, мають свої особливостi протiкання.

Низка вимог повинна, на наш погляд, висуватися до гiпнолога та умов проведення гiпнорепродукцiї. *Проведення гiпносеансу можливе тiльки фахiвцем – гiпнологом, який має медичну освiту (фах – психотерапевт) i юридичну пiдготовку в галузi кримiнальностi та кримiнального процесу*. Фахiвець зi слiдчого гiпнозу, крiм знань у галузi гiпносуггестiї, повинен мати чiтке уявлення про особливостi функцiонування пам'ятi, методи її активiзацiї, а також специфіку показань очевидцiв [4, 72]. *Гiпнотизер має бути неупереджений, не ставити навiдних запитань i проводити навiювання лише в межах вiдновлення пам'ятi суб'єкта необхідної iнформацiї*.

I врештi-решт, на нашу думку, *неодмiнною умовою проведення гiпнорепродукцiйного допиту є фiксацiя його на вiдеоплiвку*. Проведення звичайного допиту в рядi випадкiв рекомендовано супроводжувати вiдеозаписом з метою вiдображення не лише вербальної, а й невербальної iнформацiї, звукiв, тональностi голосу. У даному контекстi з

огляду на дотримання законності, коли інтерес викликає не тільки поведінка свідка або потерпілого, а й гіпнолога, коли необхідне дотримання прав людини і відсутність навіювання фактичних даних, вважаємо, необхідність використання відеозапису гіпнорепродукційного допиту поза сумнівом. Відеозапис також дає можливість подальшої оцінки такого допиту як на досудовому слідстві, так і в суді, як з боку обвинувачення, так і з боку захисту. *Не є винятком і присутність понять у будь-якій кількості, якщо це не перешкоджає процесу введення в гіпноз.*

На нашу думку, *варто закріпити таку процедуру гіпнорепродукційного допиту.* Перед початком допиту гіпнолог розмовляє з суб'єктом допиту. Бесіда має дуже важливе значення: під час її перебігу гіпнолог, який володіє психологічними знаннями, за допомогою запитань виявляє особливості сприйняття свідка або потерпілого. При цьому він з'ясовує *об'єктивні фактори спостереження* (атмосферні явища, погодні умови, наявність перешкод у полі зору); *суб'єктивно-фізіологічні особливості свідка або потерпілого* (особливості зору, слуху); і, що найголовніше, *суб'єктивно-психологічні фактори, які зумовлюють сприйняття*, а саме: наявність установок, що викликають ілюзії.

Після бесіди розпочинається стадія введення в гіпноз так само, як це відбувається в медичних цілях. Перелік запитань попередньо складається ініціатором, можлива його присутність з метою їх коригування. У ході допиту гіпнолог калібрує сенсорні свідчення правдивих і вигаданих повідомлень. За результатами проведення гіпнорепродукційного допиту гіпнолог складає довідку, в якій вказується стадія введення в гіпноз, реакції особи, яка гіпнотизується, хід і результати допиту. Гіпнолог обов'язково вказує категоричні відповіді допитуваного та імовірнісні, тобто які в ході допиту були неконгруентні поведінці допитуваного.

Гіпнорепродукція – найдієвіший спосіб при пригадуванні номерів телефонів, автомашин, місцевості, вигляду людей, тобто свідків або потерпілих, які не виявляють тимчасові функціональні розлади здоров'я на ґрунті пережитої важкої психотравмуючої події. У таких свідків і потерпілих виникають

складності зі спогадами через віддаленість події у часі, звуження каналів сприйняття або переключення уваги на інший об'єкт, тобто сприйняття ситуації є неусвідомленим. Можна сказати, що забування в даному випадку є природною роботою психіки, а обставини, які цікавлять слідство, для такого свідка або потерпілого найчастіше не є негативно емоційно забарвленими. Ці обставини – запорука успішного відтворення інформації в гіпнозі. Доцільно зазначити, що при несвідомому сприйнятті події успіх відтворення та ідентифікації залежить від культурного рівня випробуваного, багатства і виразності його мови, типів переробки інформації та сприйняття [6, 121].

Із неабиякими труднощами, на наш погляд, стикаються гіпнологи у процесі роботи з потерпілими, в яких наявні різні види амнезії внаслідок сильного емоційного психотравмуючого впливу. Необхідно зазначити, що в такому випадку проведення продуктивної гіпнорепродукції пов'язане з «розкриттям психотравмуючого осередку» і тому може проводитися лише досвідченим психологом-гіпнологом. Водночас кваліфіковане проведення гіпнорепродукції у вказаних ситуаціях може виконувати одночасно дві функції: розшукову і гуманітарну. Розслаблення потерпілого, введення в гіпноз і його повторне усвідомлення ситуації завершує психотравмуючий гештальт, потерпілий переорієнтує ситуацію, керуючись установкою «на вихід із ситуації», яка дана психологом-гіпнологом. Таким чином, паралельно проводиться своєрідний психотерапевтичний сеанс, спрямований на виведення потерпілого зі стану неврозу. Подібний метод ефективно застосовувався ще З. Фрейдом для лікування різноманітних неврозів. Враховуючи цю обставину, гіпнолог повинен бути особливо уважний до таких потерпілих. Якщо в ході гіпнорепродукції розкривається травмуючий осередок, він має обов'язково розв'язатися – гештальт повинен бути обов'язково завершений, але тільки в позитивному вирішенні. На сьогодні гіпноз не застосовується у слідчій практиці.

На жаль, деякі вчені ставляться до гіпнозу як до явища надприродного, містичного, вважають, що стан гіпнозу пов'язаний із

пригніченням волі людини – вона стає слухняним знаряддям у руках гіпнолога. На їхню думку, гіпноз може завдати шкоди здоров'ю людини та її психіці [7]. Такі міркування ґрунтуються на помилкових концепціях Ж. Шарко і представників його школи, які розглядали гіпноз як патологічний стан – штучний істеричний невроз [8, 47].

Інші заперечення проти використання гіпнозу мають формальний характер. По-перше, гіпносеанс не може розглядатися як неетичний акт навіть з позицій кримінально-процесуального права; по-друге, кримінально-процесуальне право не може запозичувати практику використання гіпнозу як засобу психічного примусу [9, 84].

Ми не погоджуємося ні з першою, ні з другою думкою і вважаємо, що настав час для введення і закріплення в слідчій практиці нетрадиційних методів, які б допомагали отримувати вербальну інформацію від учасників кримінального процесу. І ось чому.

По-перше, на сьогодні психофізіологічна наука визначає гіпноз як один із природних станів людини, подібний сну та пильнуванню. В результаті психофізіологічних досліджень, проведених вітчизняними і зарубіжними вченими-гіпнологами, встановлена нешкідливість гіпнотичного стану для організму людини. На підставі цього можна з упевненістю стверджувати, що стан гіпнозу анітрохи не шкідливіший за стани сну або пильнування. У процесі використання гіпнорепродукційного допиту поки що не спостерігалось випадків погіршення стану опитуваного.

По-друге, хотілося б дещо зазначити щодо неетичності застосування гіпнозу. Гіпноз обмежує особисті права громадян не більше, ніж передбачені законом процесуальні інститути освідування (ст. 193 КПК України) і відбору зразків для експертного дослідження (ст. 199 КПК України), які поширюються не тільки на підозрюваного та обвинуваченого, а й на свідків і потерпілих. Єдине застереження в регламентації застосування гіпнозу до підозрюваного та обвинуваченого може стосуватися випадків їх відмови від дачі показань. Стосовно свідків така проблема не виникає, адже згідно зі ст. 70 КПК України він зобов'язаний давати показання.

По-третє, щодо порушення прав людини під час використання гіпнозу. Відповідаючи на запитання: «Як дотримуються права людини при проведенні слідчого гіпнозу?», президент Міжнародного товариства слідчого та судового гіпнозу П. Кінкейд відповів, що запитання дещо незрозуміле, але він не припускає, що мається на увазі проблема, яка стосується захисту допитуваної особи [9, 48]. На нашу думку, допитуваному має бути роз'яснена суть гіпнозу, процедура сеансу, а також те, що він відчуватиме. Потім особі, яка зазнає вплив гіпнозу, пропонується підписати заяву про те, що їй роз'яснено її права, характер цього заходу, мета та порядок його проведення. Після цього допитуваний письмово підтверджує добровільну згоду на проведення слідчого гіпнозу.

Наявність у допитуваного права вибору дає змогу говорити про правомірність застосування методу гіпнорепродукційного допиту. Висловлювання доброї волі особистості закріплене і в ст. 28 Конституції України: «... жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам». Навіть якщо гіпнорепродукційний допит певною мірою розглядати як науковий досвід і медичну процедуру, то й у цьому випадку його проведення за наявності добровільної згоди допитуваного цілком відповідає міжнародним нормам дотримання прав людини.

Ми вважаємо, що порядок проведення гіпнотичного розблокування пам'яті свідка, потерпілого, а в деяких випадках і підозрюваного та обвинуваченого необхідно регламентувати (мета проведення, коло учасників і присутніх тощо).

Обов'язкова умова проведення гіпносеансу – відсутність медичних протипоказань. При цьому для забезпечення об'єктивності одержуваної інформації необхідно виключити можливість «введення в пам'ять» особи, яка піддається гіпнозу, неправдивих даних, а також присутність оперативних і слідчих працівників.

Гіпносеанс повинен фіксуватися на відеоплівку. По його закінченні гіпнолог і особа, яка робила відеозапис, зобов'язані скласти протокол, а гіпнолог, окрім того, дати письмовий висновок про результати сеансу.

Вважаємо, КПК України необхідно доповнити статтею, що мала б назву: «Допит гіпнолога як свідка за результатами проведеної гіпнорепродукції». Під час допиту гіпнолог має повідомити про використовуваний ним метод введення в гіпнотичний стан, сформовану стадію гіпнозу, стан допитуваного власне в ході допиту: про постав-

лені запитання та отримані відповіді, реакції на запитання та їх значення з психологічної точки зору тощо.

На наш погляд, такі зміни в КПК України допоможуть не лише уникнути неправильних рішень, а й віднайти додаткове джерело нових напрямів підвищення ефективності слідчої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Скрыпников А.И. Гипнорепродукция обстоятельств уголовного события в свете современных естественнонаучных концепций / А.И. Скрыпников, Л.П. Гримак // Юридические и психологические проблемы активизации памяти человека в раскрытии преступлений: [материалы научно-практического семинара]. – М.: Политиздат, 1999. – С. 49–52.
2. Сорокотягин И.Н. Принципы использования достижений научно-технического прогресса в борьбе с преступностью / И.Н. Сорокотягин // Эффективность научно-технических исследований и внедрения их в практику расследования преступлений: [межвуз. сб. науч. трудов]. – Свердловск: Изд-во Свердловского университета, 1987. – С. 4–12.
3. Хабалев В.Д. Применение гипноза для активизации памяти опрашиваемых лиц в деятельности зарубежной полиции: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / В.Д. Хабалев. – М., 1997. – 16 с.
4. Методы прикладной психологии в раскрытии и расследовании преступлений / [Гримак Л.П., Скрыпников А.И., Лаговский А.О., Зубрилова И.С.]. – М.: Политиздат, 1999. – 115 с.
5. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / Ратинов А.Р. – М.: ВШ МООП СССР, 1967. – 290 с.
6. Мощанский А.Б. Использование гипнозоподобных состояний для восстановления событий в ходе оперативно-розыскных мероприятий / А.Б. Мощанский // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений: [тезисы науч.-практ. семинара]. – М.: Политиздат, 1994. – С. 46–49.
7. Психология: словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Гримак Л.П. «Следственный гипноз» и права человека / Л.П. Гримак, В.Д. Хабалев // Государство и право. – 1997. – № 4. – С. 46–49.
9. Кобзаренко П.В. Про використання гіпнозу в судовому пізнанні / П.В. Кобзаренко, Ю.О. Заїка // Вісник Київського національного університету. – 1988. – № 29. – С. 83–86. – (Серія: Юридичні науки).

Ларуса УДАЛОВА

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГІПНОЗУ ПРИ ОТРИМАННІ ВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Резюме

Розглядаються проблемні питання, пов'язані з правомірністю використання гіпнозу при отриманні вербальної інформації. Вносяться пропозиції про внесення змін до відповідних статей КПК України.

Ларуса УДАЛОВА

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ГИПНОЗА ПРИ ПОЛУЧЕНИИ ВЕРБАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Резюме

Рассматриваются проблемные вопросы, связанные с правомерностью использования гипноза при получении вербальной информации. Вносятся предложения о внесении изменений в соответствующие статьи УПК Украины.

Larysa UDALOVA

SOME PROBLEM ISSUES OF HYPNOSIS USE FOR RECEIVING OF VERBAL INFORMATION

Summary

The problem issues, connected with legality of hypnosis usage verbal information receiving are analyzed. The amendments to corresponding articles of Criminal Procedural Code of Ukraine are proposed.